

De verknoping van het gekende en het geheim Een perspectief vanuit de psychiatrie

Pol De Bondt

Het gekende en het geheim constitueren elkaar voortdurend. Ze zijn gelijkoorspronkelijk en gelijkeindig. Ze zijn in elkaar verknoot. Het geheim initieert het spreken, het spreken creëert het geheim. De verknoping suggereert het beeld van een losknopen. Dit losknopen wordt zichtbaar in vier pathologische (on-)vertogen: de perversie, de paranoia, de manie, de schizofrenie. De auteur besluit met de suggestie dat psychotherapie voor mensen die aan deze problemen lijden, gericht zou moeten zijn op een herstel van de 'syntaxis' van hun spreken.

Praten over geheimen heeft in zekere zin iets plezierigs. Men is immers beschermd door een vrijbrief. Men mag rustig de door de wetenschap voorgeschreven paden verlaten. Het is toegelaten zich buiten het jargon van de wetenschap en filosofie te bewegen. Maar deze vrijbrief heeft ook een schaduwzijde: omdat men de paden verlaat, kan men makkelijk verdwalen of vastlopen in nonsens met mystieke allures, goeroe-woorden of in de waanzin van de paranoia.

In het eerste deel zal het verhaal daarom beveiligd worden door vooral naar de belletrie te verwijzen. Deze literatuur suggereert, is gul met vraagtekens, en schuwt uitroepetekens; zij spreekt over mogelijkheden en niet over zekerheden. In dit eerste deel zal de relatie gelegd worden tussen het gekende en het geheim; hoe beiden elkaar creëren. Deze creatie sluit ook de mogelijkheid in van wederzijdse destructie. Deze destructie komt ter sprake in het tweede deel van dit artikel, dat handelt over perversie en diverse vormen van psychose. Die destructie wordt geïllustreerd door een aantal marginale figuren, maatschappelijk uitgesloten of opgesloten.

De Creatie

In de verhalenbundel 'De Bestendige Aanwezigheid' (1982) vertelt Karel van de Woestijne de geschiedenis van een blindgeboren meisje, Adilia, dat op haar twaalfde verjaardag door een bisschop miraculeus genezen wordt. Haar verbazing, blijdschap en verwondering kleuren te zien, iets wat zij voorheen nooit had gekund en gevoeld, wordt overstemd door een dubbele ontgoocheling: ze ziet voor het eerst ook schaduwen en

duisternis. En ze ziet voor het eerst dat een voorwerp een ander voorwerp verbergt; dat de muur onzichtbaar is door de boekenkast. Zij ziet dat door het zien, niet alles gezien kan worden. Dit verhaal maakt de grondgedachte van het artikel duidelijk: namelijk het gekende en het ongekende, of het weten en het niet weten; het transparante en het opake (Moyaert 1994); het bewuste en het onbewuste (Freud) zijn gelijksoortig.

'De Sleutel' is de titel van een roman van Tanizaki (1980). Dit tweede verhaal herneemt en differentieert deze thematiek. Afgezien van het exotisch sensualisme is de roman ook merkwaardig door zijn eigenaardige inhoud. Het gaat over een bijna-bejaard echtpaar, waarvan de man het plan opvat om zijn seksuele ervaringen met zijn echtgenote in dagboekvorm bij te houden. Het bizarre van deze bezigheid wordt nog verduddeld doordat hij zo onhandig met zijn dagboek omgaat dat zijn vrouw duidelijk moet merken dat hij met iets geheimzinnigs bezig is. Als een volleerd hystericus sluit hij elke dag zijn dagboek op in een kast, maar laat bij tijd en wijle de sleutel slingeren. Hij koestert de hoop dat zijn vrouw zijn teksten zal lezen, maar niet in staat zal zijn deze ook bij hem ter sprake te brengen. De echtgenote leest inderdaad dat vreemde dagboek, en als tegenzet begint ook zij een dagboek, eveneens verborgen achter een vindbare sleutel. De plot van de roman is dramatisch, maar betekenisvoller voor de grondgedachte van dit artikel is dat de dagboekteksten zelf verglijden tot teksten waarin feitelijkheid en verbeelding, verzinzel en pertinente leugen zo door elkaar draaien dat de teksten noch een weten, noch een niet-weten bevatten, ze zijn niet helder of transparant, maar evenmin duister. Het worden psychotische teksten: het is zelfs voor beiden niet meer duidelijk wie de auteur was van de vele seksuele verzinzels.

Deze roman bewijst natuurlijk niet, maar suggereert ons wel dat waar het geheim transparant gemaakt wordt tegelijkertijd de helderheid wegvalt. Het zichtbare en het opake zijn niet alleen gelijksoortig, ze zijn ook gelijkend. Ze creëren elkaar en ze vernietigen elkaar. Getransponeerd naar de psychoanalytische context luidt deze gedachte dan: het bewuste en het onbewuste zijn gelijksoortig en ook gelijkend.

Daar staat de volgende gedachte tegenover, niet geciteerd uit het werk van Freud of een gerenommeerd analyticus, maar populair verwoord door epigonen van de psychoanalyse: Het probleem van de neuroticus is dat hij ooit een trauma heeft beleefd van zulke massaliteit en zo onaanvaardbaar dat hij ze verdrongen heeft naar zijn onbewuste. De analytische kuur bestaat erin dat het geheim, dat onbewuste doorzichtig en terug bewust gemaakt wordt. Deze stelling verhoudt zich tot onze grondgedachte als een complete tegenstelling. Hier wordt immers beweerd dat de genezing van de neurose, en de idealisering van normaal functioneren, de maximale bewustheid is.

Ten overstaan van het beeld dat het bewuste en het onderbewuste zich verhouden als inwisselbare dingen moet men het volgende aangeven: In zijn meer metapsychologische geschriften spreekt Freud over het bestaan van de oerverdringing, die noodzakelijk en constitutief is in het worden van een subject. De verdringing wordt door Freud zelf opgevat als een differentiatie van het bewuste en het onbewuste. Dit vraagt om toelichting.

Lacan (1961) stelt in zijn 'retour à Freud' dat het onbewuste door de ontbrekende stukken van het bewuste verhaal wordt gevormd. Het is dus duidelijk dat er iets moet

zijn, wil er iets kunnen ontbreken. Of omgekeerd als er iets ontbreekt, moet er ook iets zijn. Het bewuste en het onbewuste zijn niet alleen gelijkoorspronkelijk, ze blijven voortdurend elkaar creëren: hoe groter het verhaal, des te groter het aantal weglatingen. Of, in omgekeerde en psychoanalytische zin, hoe groter het verdrongene, des te meer symptomen gegenereerd worden. Naarmate het bewustzijn stijgt, stijgt het onbewuste. Het is vergelijkbaar met de kennis over een geliefd persoon. Elke nieuwe anekdote die men te weten komt van de geliefde vergroot het mysterieuze, het vraagteken. Een verliefde kan zijn partner niet uittekenen in een helder schema of een duidelijke definitie. Hij is steeds meer geboeid door de geheimzinnigheid van die ander. Hierin ligt dan ook de betekenis van 'de liefde is blind'. Voor de tweede maal komt blindheid ter sprake. Blindheid als complementaire term van de term 'geheim'.

Lacan heeft de gelijkoorspronkelijkheid van het bewuste en het onbewuste onderbouwd vanuit een taal-filosofisch perspectief (Mooij 1987). In het verlengde hiervan ligt de studie van Lacan over vertogen. Zeer geschematiseerd deelde Lacan vertogen op in vier types: het meestervertoog, het universitair vertoog, het analytisch vertoog en het hysterisch vertoog (Quackelbeen & Verhaeghe 1984). Wat hij aanduidt in deze studie is dat elk vertoog stoelt op een geheim. Algemeen aanvaard is dat het hysterisch spreken stoelt op een verdrongen trauma. Maar hij maakt dat duidelijk voor elk vertoog.¹

Het zwijgen van het meestervertoog is het subject zelf van de meester of, gepopulariseerd, zijn privé opinies, zijn twijfels. De meester, de leider, et cetera, als sociale identiteit, of als functionele positie ten overstaan van anderen, wordt onderscheiden van het subject van de meester, zijn Zelf. In het meestervertoog komt het subject van de meester letterlijk niet ter sprake. Ter illustratie kan men zich de Belgische mini-koningskwesie herinneren toen koning Boudewijn zijn ambt als koning moest opschorten, omdat hij het recht claimde zijn individuele opvattingen over abortus kenbaar te maken. Alleen diegene kan de meester, leider of voorman worden die zijn subject, zijn privé belang ondergeschikt maakt aan het groepsbelang; die er in slaagt zijn subject geheim te houden, te verdringen uit het publiek kenbare.

De hele industrie van de roddelpers speelt hier op in, én niet omdat zij koningen, prinsen of presidenten onderuit haalt, maar omdat zij juist het gezag ondersteunt en de lezers prikkelt. Het verzwegene, het privé leven van deze mensen wordt in suggestieve schrijfstijl steeds weer tot geheimzinnigheid geschreven. De roddelpers onthult niet het geheim van deze publieke mensen; neen, zij creëert mede het geheim door het regelmatig te suggereren. In tegenstelling tot wat men in eerste instantie zou denken is de roddel zelden anarchistisch. De roddelpers is in wezen conservatief.

Het zwijgen in het universitaire vertoog ligt in het verbod, om in eigen naam te spreken. Elke uitspraak moet gebaseerd en daardoor gemaskeerd worden door citaten van anderen. Men spreekt niet op eigen gezag, men spreekt op gezag van een filosofische school, een theoretische of een antropologische richting. Scripties geven steeds de indruk dat het een tekst is, gecreëerd door andere teksten die met elkaar praten door 'het gefluister van de boekenkast', waar de schrijver de positie heeft van luisteraar en rapporteur. Zijn naam zelf is verdrongen uit de tekst naar de titelpagina.

Het analytisch vertoog wordt gevoed door het zwijgen van de analyticus. De analysand zoekt de analyticus op omwille van zijn kennis, vanuit de veronderstelling

dat de analyticus hem doorziet. En juist deze al of niet vermeende kennis, een soort make-up van de analyticus, zwijgt. Dit zwijgen is dan ook de locomotief van het analytisch spreken.² Hoezeer de analysand vanuit de veronderstelling dat de analyticus over zijn geheim beschikt, hem ook uitdaagt tot spreken, hij zwijgt met als gevolg dat het geheim verborgen blijft, en dat dit geheim waar de analyticus zou over beschikken, door het spel van overdracht en mimesis terugkomt bij de analysand. De analysand eindigt de praatkuur met een nieuwe verhouding tot zijn eigen geheim, als een ongekend Zelf (waar hij wel de sporen van ziet in onverwachte succesjes, in liefhebberijtjes en in flaters).³

Een geanalyseerde heeft zichzelf niet beter in de hand. Zijn verhouding met zijn eigen eigenaardigheden heeft wel de vijandige kleur verloren. Hij is in staat voluit te spreken, niet bang dat zijn geheim doorklinkt in zijn tekst. Zijn spreken, zegt Lacan, zal meer getuigen van een verlangend spreken (Van Haute 1989). Dit verlangend spreken ontspruit aan een tekort. Welnu, dit tekort, als bron van verlangen, is in wezen de inhoud van het geheim. En dat tekort heeft als limiet het niets, gesymboliseerd in zijn ultimiteit als de dood (de Thanatos).⁴

Uit de gedachte dat het geheim naar een tekort refereert, een ontbreken, en in de ultieme zin, het niets, volgt dat het geheim iets imaginair is. Daarom is het geheim kracht en richt het zich naar de toekomst en niet naar het verleden. Het is in zijn ultieme betekenis niet het niet-weten en de nieuwsgierigheid naar reeds gebeurde feiten. Het is het willen weten wat er nog niet is, toekomst dus, asymptotisch betrokken op de dood. Immers als de geschiedenis vooraf haar plot zou verraden, verliest zij haar uitdaging, haar avontuur: de geschiedenis kan niet meer beleefd worden. Zo maakt Van Haute (1989), in een studie over Lacan, duidelijk dat het verdrongene van de neuroticus niet zozeer het trauma zelf is, het trauma als een historisch feit, maar het levensproject dat de neuroticus zich stelde na het trauma, namelijk: 'dat nooit meer'. De neuroticus heeft dus de eigen toekomst voorspeld in zijn uitspraak 'dat nooit meer' en daarmee het corresponderend feit verdrongen. Dit is een situatie analoog aan die van Oedipus die door vrienden uit Corinthe in twijfel is gebracht over zijn verleden, door hun gefluister dat zijn ouders niet de echte ouders waren en vooral belast met een door het orakel voorspelde toekomst. De neuroticus kent de essentie van zijn verleden niet, maar gelooft en vreest zijn voorspelde toekomst (dat nooit meer)⁵. Het verlies van een gekend verleden en de daarmee verbonden voorspelling zijn de noemers die een vlucht voorschrijven: de zwerftocht van elke neuroticus herhaalt zodoende de vlucht van Oedipus (van Corinthe naar Thebe).

In dit verband is een roman van Michel Tournier illustratief. In de roman 'De Gouden Druppel' (1985), wordt Idris, een Berber jongen, door een blanke vrouw gefotografeerd met de belofte dat zij hem de foto zal toesturen. Zij komt die belofte niet na. Familieleden waarschuwen de jongen dat er onheil dreigt als hij een beeld van zichzelf, de foto, niet bij zich houdt. Volgens de overlevering bevat elke afbeelding immers een stukje ziel en een stuk van je ziel laat je niet zwerfen. De jongen verspeelt bovendien zijn amulet, een gouden druppel. Ontworteld en beroofd van zijn zelfbeeld raakt hij in een reisavontuur dat hem in Parijs brengt. Daar pas vindt hij zichzelf terug, terwijl hij, na een confrontatie met zijn eigen foto, op een parkeergarage in Parijs met

een drillboor het asfalt staat open te breken en in een etalage zijn amulet 'de gouden druppel' terug vindt.

De angst van psychiatrische patiënten voor de reislust van hun dossiers is hiermee te vergelijken. Zij vrezen dat zij hun dossier zullen moeten achtervolgen van opname naar opname, omdat hun geheim, hun ziel, rondgestuurd wordt binnen de hulpverlening, van huisarts naar een ambulante dienst, naar een psychiatrische instelling en weer terug. Steeds weer hoort men van ex-patiënten dat ze pas echt bevrijd zullen zijn van de psychiatrie als hun dossier vernietigd is. Hier gaat het geheim alleen schijnbaar over het verleden. Ex-patiënten vrezen het fatum als hun dossier openbaar wordt. Zij vrezen dat de onthulling van hun geheim hun toekomst vernietigt.

Veelal is het onthullen van het geheim fataal. De thematiek van de onthulling is bekend: publiek bekende figuren schrijven hun memoires en vanzelfsprekend schrijven zij hun memoires op het eind van hun leven. En toch, in de mate dat memoires oprecht geschreven zijn, en niet als pamflet om terug te keren, blijft de auteur na het uitbrengen van zijn memoires achter met afscheid en verlies. Iets dat alleen getroost kan worden door de reeds eerder verlangde dood. Connie Palmén (1992) schreef een novelle over Socrates rond deze thematiek. In haar lezing van de apologie van Socrates verhaalt deze filosoof voor het eerst in zijn leven zijn subject, wat deels klinkt als een pleidooi 'pro domo', genoodzaakt door zijn rechters. Maar anderzijds – en dat is de stelling van de schrijfster – restte Socrates niets anders meer dan de veroordeling tot de suïcide: de gifbeker. Niet zozeer de veroordeling van zijn rechters, maar het uitspreken van zijn apologie, zijn subject, hield in dat er voor hem geen andere geschiedenis meer mogelijk was dan de, weliswaar bevolen, zelfdoding.

Blijkbaar geldt ook hier dat het persoonlijke en het publieke gelijkoorspronkelijk zijn en tevens gelijkeindig. Welnu, de sociale identiteit en het subject liggen zo in elkaar verknoopt dat het onthullen van het subject het einde kan betekenen van het publiek bestaan, of zelfs van het bestaan tout court.⁶

Hetzelfde is te merken bij psychotici, die na een crisissituatie of ongeremd gedrag, hun subject onthuld of mogelijk ontluiserd hebben en gesedeerd worden met medicatie. Door die medicatie zijn ze dan meestal stil, teruggetrokken en in zichzelf gekeerd. De rol van de medicatie mag ons echter niet verblinden. In hun terugkerend besef van wat er gebeurd is, hebben zij een grote kater, een schaamte en kiezen dan voor een teruggetrokken, quasi verdwenen bestaan. Juist dan, als ze beter worden, zoals dat heet, dan is de kans op suïcide zeer groot.

Maar niet alleen de suïcide en de dood, als dramatische figuren, wijzen naar het belang van de verknoping. Ook de blindheid, hierboven reeds aangestipt als een essentie in het verliefdheidsvertoog, treffen wij aan in de Griekse mythologieën als een verwijzing naar de noodzaak van het geheim: Theresias en Oedipus. In deze verhalen opereert de blindheid als een literaire verdichting, niet als een beeld van een menselijk manco, maar juist als een welkome eigenschap om de drama's van een ontknoping te omzeilen. De blindheid maakt het geheim weer opaak.

Oedipus die het geheim van de pest in de stad Thebe weet te ontrafelen, maar daardoor zijn eigen subject-zijn, namelijk het mannelijk verlangen het bed met zijn moeder te delen en de rivaliteit met zijn vader, ongewild publiek maakt. Hij doet

troonsafstand en straft zichzelf met blindheid, om verder met een blindenstok en begeleid door zijn troostende dochter Antigone zijn verder leven te leiden. Voor het eerst in zijn leven wordt hij niet meer bedreigd door voorspellingen, maar beschermd door de 'welwillende' Eumeniden, de schikgodinnen als beeldspraak van het niet-weten.

De ziener Theresias uit het oedipusverhaal die, als man, het seksueel genot van het vrouwelijke had gezien, was door de goden gestraft met blindheid om zo ervoor te zorgen dat hij zijn verhaal nooit geloofwaardig zou kunnen doorvertellen. Immers indien zijn kennis publiekelijk geloofwaardig zou zijn, zou dat de mensen storten in een drama, een soort variant op de Toren van Babel. De toren van Babel is de idealisering van een geheimloze wereld en ook het symbool van psychotisch spreken. In het geheimloos spreken verliest immers de taal haar middellijk karakter. De taal is dan zonder verwijzing.

Zoals de Griekse goden Theresias blindheid gaven, gaf de god uit de Genesis de inwoners van Babel de taalverwarring, die hen verlostte uit hun autisme. Zij hadden er immers voor gekozen de Toren nooit te verlaten. De Griekse goden hebben een geheim bewaakt en bewaard. De bijbelse god heeft door de taalverwarring het geheim geschapen. Uit nieuwsgierigheid hebben de inwoners zich daarop over de aardbodem verspreid.

De destructie

Verknoping suggereert ook de mogelijkheid van een ontknoping, een intrige. Het is een scenario waar de gelijkoorspronkelijkheid van het gekende en het geheim ontspoort. Als de verknoping wordt ontdaan, ontstaat een bizarrie, een afwijking. Deze afwijking kan een mens de kenmerken geven van perversie, van paranoia, van manie of van schizofrenie.

Perversie

De meest geciteerde schrijver op dit gebied is ongetwijfeld De Sade. Zijn talloze personages, al dan niet zich verweven met de hoofdfiguur (Juliette of Justine), blijken gezagsdragers te zijn: gezagsdragers binnen de grote instituties zoals de kerk, het gerecht, het militaire apparaat, de bestuurslichamen. De plaatsen van hun libertijnse praktijken zijn afgesloten: kelders, kloosters, afgelegen hoeven. Hun praktijken blijven zodoende geheim buiten deze muren. Binnen de muren wordt hun geheime lust echter zichtbaar naast hun sociale macht die zij gebruiken om hun favoriete scenario's van lust aan anderen op te leggen. Zij ontheimelijken hun subject. Tegelijkertijd befilosoferen zij hun praktijken met een lofzang op de volledige en complete transparantie.

De zich nog nooit vertoonde dingen (het opake) zijn... conventionele... opvattingen... , die alleen geldigheid hebben in de opvattingen van de dwazen die er zich willen aan onderwerpen, maar die veracht worden door mensen met verstand en oordelingsbevoegdheid (De Sade 1981: 12).

De geheimloosheid wordt hier ultimum. In de economie van de lust verdwijnt daardoor de spanning van de grens tussen het zichtbare en het versholene, maar verschijnt de

dwangmatigheid van de kwantiteit: meer vrouwen, meer repetitie, meer hiërarchie en beheersing in de orgieconstructies moeten dan de illusie scheppen dat er een nogultiemer genot bestaat dan het reeds beleefde. Alleen de vermenigvuldiging van de herhaling is dan het schema van het genot.

Buiten de literatuur is er ook de kliniek en de justitie die ons vertelt over de perversie, in het bijzonder de incest. In analogie met de orgiebeschrijvingen van De Sade treffen wij hier als dader, veelal de vader, de oom of een vriend van de ouders, dus iemand die in een hiërarchische verhouding staat tot het slachtoffer en zijn positie gebruikt voor zijn verlangen te realiseren. Het subject, normaliter de achterzijde van de gezagsfiguur, keert zich aan de voorzijde: een transparantie die het slachtoffer uit zijn relatiepositie wringt en veroordeelt tot een ding. Incestslachtoffers hebben soms levenslang moeite met dit bestaan als ding. Alle psychiatrische termen die bij incestslachtoffers gebruikt worden verwijzen naar dit bestaan als ding: derealisatie, dissociatie, meervoudige persoonlijkheid, pijngevoelloosheid. Eveneens in analogie met de literaire beschrijvingen van De Sade worden deze feiten ingekapseld voor omstanders, onzichtbaar gemaakt door een impliciet of expliciet spreekverbod: 'Niemand mag het te weten komen.' Na de incestfeiten zal de vader, als hij de pleger is, zijn statuut van vaderschap terug opeisen. Het is een klinisch gegeven dat als incestfeiten aan het licht komen, de vader als dader zal ontkennen dat hij het zelf gewild heeft. Het slachtoffer wordt aangeduid als initiatiefneemster; hij, als subject, heeft niet gehandeld; hij heeft het niet gewild. Hij hoopt immers daardoor zijn rechten op het vaderschap intact te houden.

Paranoia

Ook in de paranoia is sprake van een losgeknoopt zijn van weten en geheim. Hier is het geheim letterlijk ontstolen, meestal door complotterende anderen. De paranoïde persoon vermoedt dat 'men' zijn geheim kent, waardoor hij zich zeer benadeeld voelt. Vanuit deze breuk in de verknoping van het weten en het geheim, leest hij in de realiteit de sporen en bewijzen van zijn gevoel bedreigd te worden. Hem rest maar één mogelijkheid, namelijk de bezitters van zijn geheim (of bekenden of gezagsdragers) uit te schakelen. Hij gaat dus zijn achtervolgers achtervolgen.⁷ Het verklaart ook waarom dictators, geheel verstoken van gelijken, mensen uit hun omgeving in vertrouwen nemen maar ook gaan wantrouwen, omdat zij diegenen zijn die hun geheim kennen. Het levensnoodzakelijk besef niet transparant te zijn kan alleen hersteld worden door deze mensen uit te schakelen. Zij zijn immers op de hoogte van hun geheim, hun tekort. Ook bij de paranoïde persoon bestaat een ding – beleven van zichzelf: door zijn vermoeden dat anderen zijn geheim kennen, vreest hij hun 'speelbal' te worden. Zijn Zelf is geheimloos voor anderen. Elders in deze bundel stelt De Boeck dat het geheim het fundament is van het sociale weefsel. Door zijn geheimloos zelfbeleven zal de paranoïde persoon zich dan ook buiten het sociale leven sluiten.

Daarnaast is er in het beeld van de paranoia altijd een dwangmatigheid te bespeuren. In het geval 'Schreber' is het zelfs apert. De dwangmatigheid dient als strategie om het gezag te beconcurreren. De norm van het gezag wordt als het ware strenger geïntrojecteerd: 'katholieker dan de paus'. Hierdoor leeft de paranoïde persoon zonder de bescherming van een extern gezagsfiguur; hij is veroordeeld zichzelf te beschermen.

Immers met het gezag voert hij een interne concurrentieslag. De vele detailleringen van de wet, die hij nauwgezet opvolgt, bewijzen zijn suprematie. Hij kent ook geen gelijken. De anderen kunnen niet zijn broers of zussen zijn, want hij heeft zelf geen vader. Hij is de vader van zichzelf, door de anderen hierin niet erkend, omdat zijn geheim hem immers ontstolen is.

Manie

Ken je dat gevoel, dat alle dingen er soms eensklaps in duplo zijn, volledig en duidelijk zoals je ze meent te kennen, en dan nog eens, vaag, sluimerend en gealarmeerd, alsof ze heimelijk en met bevreemding door de anderen worden bekeken (Musil 1990).

De manie poogt het gegeven dat elke tekst onvolledig is en dus een schaduw oproept te doorbreken door na een tekst vlug een tegentekst op te roepen. Elke beschrijving wordt ontkracht door een tegenbeschrijving. De manie poogt alles uit te spreken, in duplo. In deze poging de volle waarheid te spreken, elk tekort in de tekst te corrigeren, verliezen deze teksten dan ook alle betekenis, omdat in de volle waarheid ook niets meer te zeggen valt.

Jung stelde: "Voorlopig moeten wij ons vasthouden aan de stelregel dat elke psychologische stelling alleen dan enige aanspraak kan maken op een betekenis, wanneer men ook de omkering ervan als geldig erkent" (Dehing 1990). De manie schijnt dit idee voortdurend te praktizeren: de manie spreekt voortdurend in omkeringen. De teksten van de manie worden zodoende logorroë (ziekelijke praatzucht). Clinici weten uit praktijkervaring dat zij binnen één alinea door een manisch patiënt de eerste echte en de meest waardeloze behandelaar genoemd worden. Partners van een manisch patiënt kunnen zich doodschamen omdat hun huwelijksgeheimen gratis verteld worden. Het intieme wordt verloochend. Ook de interne intimiteit, het Ik met het Zelf, kent geen verborgen zijde. De manische patiënt wordt zodgende benoemd als een dilettant van relaties. Hij vlindert van bloem tot bloem. Geen enkele relatie krijgt een kleur van bestendigheid. Immers het geheim dat dit moet verzekeren wordt ter plekke prijsgegeven. En juist deze relatieloosheid verklaart de depressiepool van de manie: het zich toch bewust worden iedereen verloren te hebben tot de limiet van de wanhoop bij niemand nog te bestaan.

De kern van de manische psychose is niet zozeer een waankarakter, dat men zou kunnen distilleren uit het verhaal van de patiënt, maar het feit dat het zelfbewustzijn in gevecht raakt met het sociaal genormeerd weten. Partikels van uitspraken van manische patiënten getuigen veelal van een grote scherpzinnigheid. Maar ook deze scherpzinnigheden zetten spreker en luisteraar niet in een onderlinge positie. De manische patiënt poogt in wezen niet zichzelf te spreken: hij staat los van zijn uitspraken. Zijn uitspraken en tegenuitspraken claimen immers de volledige waarheid, de totale transparantie. Zo vervallen zij tot een variant op de tautologie: "een roos is een roos is een roos..."

Schizofrenie

Kenmerken voor de diagnostiek van de schizofrenie is dat deze diagnose pas gesteld mag worden als alle andere diagnoses zijn uitgeschakeld. Het is als het ware een

restgroep; een groep van naamlozen; ondefinieerbaar. En juist in dat ondefinieerbare is de schizofrenie uitdagend, zowel binnen de psychiatrie en de psychotherapie als op het terrein van de belletrie: de schizofreen blijkt het geheim zelf te zijn, en dus geen geheim te kennen. Als zichtbaar geheim onthult hij tevens dat het geheim leeg is, tekstloos. Hij spreekt als het ware het autisme. De schizofreen spreekt woorden, maar de woorden dragen geen verlangen, geen erkennen, geen vraag. Zijn tekst is een antwoord op vragen van anderen en van elders. Hij zoekt niet zijn behandelaar omdat hij wat te vragen heeft, hij komt als antwoord, omdat hij gevraagd is. Hij identificeert zich als afval, als tekort. Men zou kunnen beweren dat hij vreest zijn tekort te kennen, want dit genereert verlangen, wat zijn kwetsbaarheid niet verdraagt. Hij voorkomt elke afwijzing door bij voorbaat de afgewezen te zijn. Zo presenteert hij zich als een zwart gat in een heelal van relaties: een andere wereld, andere wetten, andere woorden, neologismen. Hier is niet het geheim onthuld; de verhulling zelf van het geheim is verdwenen. Zelfs zijn naam wil hij prijsgeven, door zich een andere naam te geven, een naam die niet aangeeft dat hij iemand anders is, maar een naam die aangeeft dat hij niemand is.⁸ Hij is in analogie met de 'niemand' van Odysseus en hij kan dus evenmin als Odysseus aansprakelijk gesteld worden.⁹ Dit stelt de vraag of de schizofreen het gezag kent. Het antwoord moet genuanceerd zijn: hij kent wel gezagsfiguren, maar die zijn er niet voor hem. Enkel als een gezagsfiguur zich onontkoombaar met hem gaat bezighouden, zijn er woede-uitbarstingen te verwachten. Maar meestal opteert hij voor de positie van niet-bestaande, de zombie. De woede-uitbarstingen zelf getuigen meer van een implosie dan van een explosie. Ze pogen veeleer de restanten van zijn identiteit verder af te breken tot afval te proclameren dan iets of iemand in zijn omgeving te treffen. Klinisch zal men spreken van uitvalsverschijnselen die reesteren na elke nieuwe aanval van een acute psychose.¹⁰

Conclusie

Geheimloosheid maakt gesprekken over het lot, verleden en toekomst, van patiënten onmogelijk. De eenduidigheid van het geheimloos spreken staat in schril contrast tot de mythe van Oedipus, die dankzij zijn blindheid kon ontsnappen aan de vloek van de voorspelling en zodoende onderdak vond bij de schikgodinnen. Het lot met zijn meervoud aan mogelijkheden verschijnt pas dankzij het weet hebben van een niet-weten, van een geheim. Het geheimloze enkelvoud creëert niet, maar leidt tot de loutere instandhouding van de bizarrerie van de psychose.

Opmerkelijk is dat experimenten en inspanningen om psychotherapie te definiëren voor deze mensen niet geleid hebben tot de consensus dat zij gesprekstherapie nodig hebben, een vorm van psychotherapie die werkt aan het herstel van de syntaxis van hun spreken.¹¹ Nog steeds overheerst het idee dat deze mensen juist nadeel ondervinden van gesprekstherapie en bij behandeling blijft men uitgaan van medicatie, ondersteunende zorg als 'prothese' en systeemdenken. Deze tegenindicatie voor de strikte psychotherapie heeft als gevolg dat elk soort gesprek met deze mensen als weinig waardevol wordt beschouwd, dat spreken met psychotici beter vermeden kan worden. Men gelooft niet dat spreken met psychotici een herstel van de syntaxis van het spreken zelf (de

verknoping van het geheim en het gekende) kan bewerkstelligen. Men vermijdt het echte spreken.

Noten

De auteur is als klinisch psycholoog verbonden aan de Stichting Het Hooghuis, een algemeen psychiatrisch ziekenhuis, gevestigd in Breda, Etten-Leur en Oosterhout.

1. Lacan heeft deze studie over vertogen uitgewerkt in zeer formele, quasi-mathematische formules. In dit verband volstaat een verwijzing naar het artikel van Quackelbeen & Verhaeghe (1984).
2. Voor de lezer die minder vertrouwd is met de psychoanalyse verwijs ik naar een werk van A. Mooij (1982). Een novelle van Kawabata, 'De schone slaapsters' (1986), laat zien hoe het zwijgen, de aanwezige afwezigheid, in de figuren van de schone slaapsters associaties en herinneringen, een intern discours, bij de hoofdfiguur oproept.
3. Het analytisch vertoog is mijn inziens zeer verwant aan het liefdesvertoog. In beide vertogen zwijgt in wezen het schematisch weten. De wil om de andere te kennen overvleugelt de noodzucht om raad te geven. Immers advisering connoteert met de 'beste stuurliu'. Dit 'op de wal' blijven is tegengesteld aan de verliefdheid. Ook de partner met nieuwe namen aanspreken (troetels) getuigt ervan de andere niet te willen of te kunnen definiëren. In parallel met dit laatste vermeld ik een vuistregel in de psychoanalytische praktijk: als tijdens de kuur de analyst zich zorgen maakt over de diagnose van zijn patiënt (de definitie) dan duidt dit op een mislukken van de analyse, of een reeds beëindigd zijn. Bovendien speelt in de analyse de overdracht een sleutelrol, in wezen niets anders dan – niet genormeerde – liefde.
4. De vervlechting van de Eros en de Thanatos is in een recent verschenen essay van De Martelaere (1993) verwoord. Associaties met andere schrijvers en filosofen liggen hier ook voor de hand: Georges Bataille, Heidegger; Paul Moyaert; Jean Baudrillard.
5. In het verhaal van Oedipus lijkt de voorspelling transcendent (het orakel), bij de neuroticus is de voorspelling immanent. Door de verdringing van de bron, het trauma, ervaart de neuroticus zijn voorspelling eveneens als transcendent.
6. Als de gedachte over de memoires omgekeerd wordt, blijft het nog geloofwaardig. Bij overlijden bijvoorbeeld ziet men bij vrienden en familieleden de nood en de behoefte om te praten over de overledene. En steeds op een dubbele manier: enerzijds praten over zijn of haar prestaties, zijn maatschappelijke betekenis, zijn openbaarheid, maar nog meer over zijn intimiteit, zijn eigenaardigheden, zijn subject. Deze gesprekken zijn verlossend. Het is afscheid nemen. In bijna elk 'in memoriam' is dit apert.
7. Dit verklaart waarom belangrijke gezagsdragers beroep moeten doen op beschermingsagenten.
8. Bepaalde kloosterorden kennen het gebruik dat novices bij hun wijding een nieuwe naam krijgen. Ook hier heerst de betekenis van een afstand nemen van het vorige leven; het begraven van zijn voorgeschiedenis.
9. Odysseus had zich aan de cycloop als 'Niemand' voorgesteld, toen hij deze het oog uitstak. Toen de cycloop om hulp schreeuwde, riep hij dat 'Niemand' hem verwond had, zodat Odysseus ongestraft kon ontkomen.
10. In dit verband kunnen ook de teksten van Kernberg (1975) begrepen worden over de narcistische krenking en de woede-aanvallen bij psychotische patiënten.
11. In dit summiere pleidooi voor een andere vorm van psychotherapie voor deze mensen opent zich een nieuwe vraagstelling: welke modaliteiten zijn er te bedenken aan de zijde van de behandelaars? Een discussie over dit aspect van psychotherapie valt echter buiten het bestek van deze beschouwing.

Literatuur

- Dehing, J.
1990 Psychotherapie en analytische psychologie. In: Freud en Jung. Tilburg: Studium Generale, pp. 4-13.
- Haute, Ph. Van
1989 *Psychoanalyse en filosofie: Het imaginaire en het symbolische in het werk van Jacques Lacan*. Leuven: Peeters.
- Kawabata, Y.
1986 *De schone slaapsters*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Kernberg, O.
1975 *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York: Jason Aronson.
1991 *De vreemdeling in onszelf*. Amsterdam: Contact.
- Lacan, J.
1966 *Ecrits*. Paris: Editions du Seuil.
- Martelaere, P. De
1993 Een omweg naar de dood. Over Freuds Jenseits des Lustprinzips. In: *Een verlangen naar ontroostbaarheid. Over leven, kunst en dood*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Mooij, A.
1982 *Psychoanalyse en regels*. Meppel: Boom.
1987 *Taal en verlangen. Lacans theorie van de psychoanalyse*. Meppel: Boom.
- Moyact, P.
1994 *Ethiek en sublimatie. Over ethiek van de psychoanalyse van Jacques Lacan*. Nijmegen: SUN.
- Musil, R.
1990 *Verbintenissen*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Palmen, C.
1992 *Het weezinwekkende lot van de oude filosoof Socrates*. Amsterdam: Prometheus.
- Quackelbeen, J. & P. Verhaeghe
1984 Over alle discoursopvattingen heen: een formalisatie. De preliminaire vraagstelling door Lacan en zijn antwoord met de vier discours. *Psychoanalytische Perspektieven* 6: 59-80.
- Sade, D.A.F. de
1981 *Juliette of de voorspoed van de ondeugd*. Amsterdam: Bakker.
- Tanizaki, J.
1980 *De sleutel*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Tournier, M.
1985 *De gouden druppel*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Woestijne, K. van de
1982 *De bestendige aanwezigheid*. Amsterdam: Querido.